

บทความวิจัย

ความจำเป็นในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย

หมัดอุเล็น หมัดหมัน* มะรอนิง สาแลมิง**

*นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา (ชารีอะฮฺ) วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (PSU)

Moile: (+66)0858935735, e-mail: alhusainie6018@gmail.com

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สาขาวิชาอิสลามศึกษา (ชารีอะฮฺ) วิทยาลัยอิสลามศึกษา

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (PSU) Moile: (+66)0864900000

บทคัดย่อ

การศึกษาความจำเป็นในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิจัยความจำเป็นและรูปแบบในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือตำรา เอกสาร วารสาร รายงานการประชุม และอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เก็บข้อมูลโดยใช้แบบบันทึก วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เชิงปริมาณ การอนุมานและการอุปมาน ผลการศึกษาวิจัยพบว่า อิสลามบัญญัติให้มุสลิมอุปโภคบริโภคสิ่งที่ยาลาล สังคมการผลิตและการพัฒนาการบริโภคของมนุษย์มีความเปลี่ยนแปลง มีความคลุมเครือ ส่งผลกระทบต่อการอุปโภคบริโภคด้านฮาลาล ผู้บริโภคถูกละเมิดสิทธิด้านฮาลาลในรูปแบบต่างๆ ประเทศไทยไม่มีกฎหมายว่าด้วยกิจการฮาลาลโดยตรงที่จะควบคุม กำกับกิจการฮาลาลทั้งระบบ มีเพียงพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 เท่านั้นที่ให้คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยและคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดออกหนังสือรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลาม ส่งผลกระทบด้านความเชื่อมั่นต่อผลิตภัณฑ์ฮาลาลของไทย สร้างอุปสรรคด้านการผลิตและการส่งออกไปยังตลาดโลก การปรับปรุงพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลโดยรูปแบบที่เหมาะสมเพื่อกำหนดอำนาจหน้าที่ขององค์กรที่เกี่ยวข้องให้ชัดเจน เป็นการคุ้มครองสิทธิ์ ลดปัญหาความคลุมเครือ ป้องกันการละเมิดสิทธิ สามารถเพิ่มความมั่นใจแก่ผู้บริโภค และอีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศ

คำสำคัญ: ความจำเป็นในการพัฒนา, กฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย

Research

The Necessities in Developing of Halal Law in Thailand

Madusen Madman^{*}, Maroning Seleming^{**}

^{} A Ph.D. student in the department of Islamic studies (Sharia) Islamic college, Prince of Songkhla University (PSU), e-mail: alhusainie 6018@gmail.com*

^{**} An Asst. Prof. Dr. and an adviser in the department of Islamic Studies (Sharia) Islamic college, Prince of Songkhla University (PSU)

Abstract

Study the necessities in developing of halal law in Thailand. The objective is to study the need and the necessities of developing halal law in Thailand. This is a qualitative study that processes through various academic books, papers, magazines, seminars and conferences which related to the topic. The way to collect the key points by making notes and analyzing the information with criticize inferences and inductions. The result of this study found that the religion of Islam regulate and obligate Muslim to consume halal products in daily lives. The developing of social products and the progress of human consuming has been changed. Furthermore, it has a suspicious and affected to halal consuming. The consumers were infringed their rights in terms of halal. Thailand has no law about halal directly to control or supervise the entire of halal system. It has only the Islamic organization Administration Act in the year of 1997, that gave authorities to the committees of Thailand Islamic center and the provincial Islamic committees in issuing a certificate regarding to an Islamic affairs. It's affected the confidence of Thai halal products and caused barrier to the production and the export to the world market. Then the improvement and the development of the law on halal by appropriate form to determine the authorities of the relevant organizations clearly. This is to protect the rights, reduce ambiguity, prevent infringement, increase consumer's confidence and also promotes a social and economic development of the country.

Keywords: The necessities in developing halal law in Thailand.

บทนำ

ศาสนาอิสลามกำหนดหลักการอุปโภคบริโภคเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ โดยให้อุปโภคบริโภคสิ่งที่ยาฮาลาล ดี และมีประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกาย ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾
(البقرة: 168)

ความว่า “โอ้มนุษย์เอ๋ย จงบริโภคสิ่งที่ได้รับอนุมัติและที่ดีจากสิ่งที่มีอยู่ในแผ่นดิน”
(อัลบะเกาะเราะฮฺ: 168)

และยังได้ตรัสไว้อีกว่า

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾
(البقرة: 172)

ความว่า “โอ้อับรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลายจงบริโภคสิ่งที่ดีมีประโยชน์จากสิ่งที่เราได้ให้เป็นปัจจัยยังชีพแก่พวกเจ้าจากสิ่งที่ดีทั้งหลาย”

(อัลบะเกาะเราะฮฺ: 172)

ฮาหลาลเป็นปัจจัยสำคัญของวิถีการดำเนินชีวิตของมุสลิมในแต่ละวัน โดยจะต้องเลือกอุปโภคและบริโภคสิ่งที่ยาฮาลาลตามบัญญัติอิสลาม ถูกสุข ลักษณะตามมาตรฐานสากล คำนึงถึงความสะอาดในกระบวนการผลิตทุกขั้น ตอน (สมัยศ หวังอับลูละอะ, 2557) คำนึงถึงสิ่งที่ดี และมีประโยชน์ ปราศ จากโทษ หรืออันตรายต่อสุขภาพร่างกาย หลีกเลียงจากสิ่งที่ไม่ดี ไม่มีประโยชน์ และน่ารังเกียจ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชนเอง (Muhammad Bakir Ismail, 1990:370) ทั้งความ สุขในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวมในทุกโอกาสและทุกสถานการณ์ (Al-Qaradawi, 2013:23)

พัฒนาการการบริโภคของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมและปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งกระบวนการผลิตมีความสลับซับซ้อน โดยเฉพาะในระบบอุตสาหกรรมอาหาร (food industry) ที่อาศัยเทคโนโลยีช่วยในการแปรรูป การถนอมอาหาร ตลอดจนการบรรจุภัณฑ์ (packaging) เพื่อสร้างปริมาณการผลิตให้ได้จำนวนมาก และเพื่อยืดอายุการเก็บรักษา ประกอบกับกลไกการตลาดมีการแข่งขันกันสูง ผู้ประกอบการใช้ทักษะ เทคนิค และวิธีการหรือเล่ห์เหลี่ยมเพื่อให้ธุรกิจของตนประสบความสำเร็จ โดยมองข้ามความปลอดภัย คุณภาพและความเป็นธรรมต่อผู้บริโภคทั้งในมิติศาสนาและมิติทางสังคม ซึ่งกระบวนการผลิตในรูปแบบดังกล่าวสร้างความเสี่ยงต่อหลักการฮาหลาล เช่น การเชือดสัตว์ ความสะอาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบความเชื่อมั่นของผู้บริโภคด้านฮาหลาล ดังนั้นบริโภคจะต้องหาวิธีการและกระบวนการกลั่นกรองเพื่อลดภาวะความเสี่ยงดังกล่าวถึงแม้จะต้องใช้ความพยายามอย่างสูงเพื่อให้บรรลุผล

สำเร็จก็ตาม ดังที่ท่านสะล บุตรของอับดุลลอฮ์ ที่กล่าวว่า ชัยชนะหรือความสำเร็จของมนุษย์ขึ้นอยู่กับ 3 ประการด้วยกัน คือ 1) บริโภคสิ่งที่ฮาลาล 2) ปฏิบัติดีต่อบรรดาศัตรู และ 3) ปฏิบัติตนตามสุนนะฮ์ของท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ (al-Qurthubi, 1/195:1993)

ประเทศไทยมีกระบวนการรับรองฮาลาลต่อผลิตภัณฑ์ต่างๆตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2492 โดยท่านจุฬาราชมนตรีท่าน สุวรรณศาสตร์ และต่อมาในสมัยท่านจุฬาราชมนตรีประเสริฐ มะหะหมัด ได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงกระบวนการรับรองฮาลาลของไทย ให้มาเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบการ และมีการขอจดทะเบียนเครื่องหมายรับรองฮาลาลกับกรมทะเบียนการค้า กระทรวงพาณิชย์ ตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2534 (การุญ ใหญ่, 2551: 23) และในปี พ.ศ.2540 มีการตราพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลามขึ้นเพื่อเป็นกรอบในการบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทยในด้านต่างๆ แต่พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงกิจการฮาลาลในประเทศไทยโดยตรง เพียงแต่มาตรา 18 (9) และมาตรา 26 (13) ที่ได้กำหนดให้คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (กอท.) และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด (กอจ.) มีอำนาจออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลามเท่านั้น (<https://www.baanjomyut.com/library/law/19.html> สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2560) โดยกิจการฮาลาลได้ถูกให้ความหมายรวมอยู่ในคำว่า “กิจการศาสนาอิสลาม” ไม่ได้กล่าวไว้เป็นหมวดหมู่เป็นการเฉพาะ ซึ่งสื่อถึงการให้ความสำคัญในเรื่องนี้น้อยเกินไปในขณะที่กิจการฮาลาลเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อหลักความศรัทธาของมุสลิม ต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมอาหาร การพัฒนาเศรษฐกิจ การส่งออกนำเข้าสินค้าระหว่างประเทศ และด้านอื่นๆ แต่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายว่าด้วยเรื่องดังกล่าวโดยตรง หรือที่ให้อำนาจแก่องค์กรหรือเจ้าหน้าที่ในการควบคุม ตรวจสอบ รวมทั้งบังคับ ลงโทษผู้ที่ละเมิดฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบและเงื่อนไขต่างๆอย่างจริงจัง

ตลาดฮาลาลเป็นตลาดที่ใหญ่มากกระจายอยู่ทุกส่วนของโลกไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประชากรมุสลิมที่มีจำนวนประมาณ 2,000 ล้านคน และมีแนวโน้มขยายตัวอย่างต่อเนื่อง (กระทรวงอุตสาหกรรม,2557) หรือผู้ที่นิยมบริโภคผลิตภัณฑ์ฮาลาลด้วยเหตุผลด้านความสะอาด ปลอดภัยหรือเหตุผลอื่นๆ โดยประเทศไทยควรได้รับส่วนแบ่งทางตลาดจากการส่งออกผลิตภัณฑ์ฮาลาลในปริมาณที่สูงและสอดคล้องกับประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกอาหารอันดับต้นๆของโลกตามนโยบายของรัฐ “ครัวไทยสู่ครัวโลก” โดยสามารถสร้างงานสร้างอาชีพให้แก่เกษตรกร ผู้ประกอบการ ตลอดจนทุกคนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สร้างรายได้เข้าสู่ประเทศอย่างมหาศาล แต่จากสภาพปัญหาความคลุมเครือด้านฮาลาลที่เกิดจากพัฒนาการทางสังคมด้านกระบวนการผลิต ปัญหาความไม่ชัดเจนของกฎหมายด้านกิจการฮาลาล ปัญหาทางสังคมที่มีการละเมิดสิทธิผู้บริโภคด้วยการโฆษณา การปลอมแปลงเอกสารการรับรองฮาลาล และด้วยการปนเปื้อนวัตถุต้องห้าม และปัญหาความศรัทธาของผู้บริโภคในตลาดโลกต่อผลิตภัณฑ์ฮาลาลของไทยที่ส่งผลกระทบต่อธุรกิจการส่งออกของประเทศ ดังนั้นการปรับปรุงพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทยด้วยรูปแบบที่เหมาะสมถือเป็นมาตรการหนึ่งที่สามารถคุ้มครองผู้บริโภคมุสลิมด้านฮาลาล สร้างความชัดเจนในข้อกำหนดด้านฮาลาล สร้างภาพลักษณ์ที่ดี และเพิ่มความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภคในตลาดโลกส่งผลดีต่อระบบธุรกิจของประเทศโดยรวม

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความจำเป็นในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย
2. เพื่อศึกษารูปแบบในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูลเอกสารทั้งเอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) โดยใช้แบบบันทึก วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิพากษ์วิจารณ์ การอนุมาน และการอุปมาน

ผลการวิจัย

มุสลิมที่สมบูรณ์ต้องดำเนินชีวิตภายใต้กรอบข้อกำหนดของศาสนาที่บัญญัติไว้ในแต่ละประเด็นอย่างละเอียดแม้แต่ด้านการอุปโภคบริโภคที่ให้นุญญ์ทุกคนเลือกอุปโภคบริโภคสิ่งที่ฮาลาล ดี และมีประโยชน์ต่อสุขภาพร่างกายโดย ครอบครัวทั้งมุสลิมและผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม(Wahbah al- Zuhily.1991, 2:73) ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾

(البقرة: 168)

ความว่า“โอ้มนุษย์เอ๋ย จงบริโภคสิ่งที่ได้รับอนุมัติและที่ดีจากที่มีอยู่ในแผ่นดิน”

(อัลบะเกาะเราะฮะฮ์: 168)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾

(البقرة : 172)

ความว่า“โอ้บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลายจงบริโภคสิ่งที่ดีมีประโยชน์จากสิ่งที่เราได้ให้เป็นปัจจัยยังชีพแก่พวกเจ้า”

(อัลบะเกาะเราะฮะฮ์:172)

การบริโภคคือการเสนอหรืออุปสงค์ (Demand) และการผลิตคือการสนองหรืออุปทาน (Supply) และความต้องการของผู้ บริโภคทั้งในปัจจุบันและอนาคตเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการผลิตอย่างต่อเนื่อง (Abd. Mannan,2550:52) กิจกรรมการบริโภคของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นทั้งในกระบวนการผลิตที่มีเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง และการให้บริการที่มีการแข่งขันกันสูง ซึ่งผู้ให้บริการพร้อมที่จะงดกลยุทธออกมาเพื่อแย่งส่วนแบ่งทางตลาดจากกลุ่มผู้บริโภคให้ได้ มากที่สุด ประกอบกับวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตมีมากมายหลายรูปแบบที่ถูกนำมาเป็นส่วน ประกอบในการผลิตเพื่อให้ผลิตภัณฑ์ของตนสามารถ

ตอบสนองความต้องการของตลาดได้อย่างครบถ้วน ซึ่งทั้งหมดล้วนส่งผลกระทบถึงความเสี่ยงที่มุสลิมผู้ศรัทธาจะตกไปอยู่ในวังวนการบริโภคที่ไม่ฮาลาลหรือไม่อนุมัติ ท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวว่าไว้ว่า

((إن الحلال بين والحرام بين ، وبينهما أمور مشبهات لا يعلمهن كثير من الناس ، فمن اتقى الشبهات فقد استبرأ لدينه وعرضه، ومن وقع في الشبهات فقد وقع في الحرام ، كالراعي يرعى حول الحمى يوشك أن يرتع فيه ، ألا وإن لكل ملك حمى ، ألا وإن حمى الله محارمه))
(أخرجه البخاري، 2008: 52 ومسلم، 2001 : 1599)

ความว่า“แท้จริงสิ่งที่ฮาลาล(อนุญาต)นั้นชัดเจน และสิ่งที่ หะรอม (ต้องห้าม) นั้นก็ชัดเจน แต่ในระหว่างทั้งสองนั้น มีหลายอย่างที่คลุมเครือน่าสงสัย ซึ่งคนส่วนใหญ่จะไม่ทราบว่ายาลาลหรือหะรอม ฉะนั้นผู้ใดที่กลัวว่าตนเองจะตกไปอยู่ในสิ่งที่คลุมเครือน่าสงสัย ก็จงหลีกเลี่ยงเพื่อป้องกันศาสนาของตน และศักดิ์ศรีของตน และผู้ใดตกไปอยู่ในสิ่งที่คลุมเครือน่าสงสัยแล้ว เท่ากับเขาได้ตกเข้าไปอยู่ในสิ่งหะรอม(ต้องห้าม)แล้ว เช่นเดียวกับผู้เลี้ยงสัตว์ที่นำสัตว์ไปเลี้ยงใกล้พื้นที่สงวน อาจจะรูล้ำไปยังพื้นที่สงวนนั้นได้ ฟังรู้เถิดว่าสำหรับทุกพระมหากษัตริย์นั้นจะมีพื้นที่สงวน (ส่วนพระองค์) ฟังรู้เถิดว่าพื้นที่สงวน (ส่วนพระองค์) นั่นคือสิ่งที่พระองค์ทรงห้ามไว้”

(บันทึกโดย al-Bukhārī, 2008: 52 และ Muslim, 2001: 1599)

การรับรองมาตรฐานฮาลาล (Halal certification) ต่อผลิตภัณฑ์ต่างๆขององค์กรศาสนาอิสลามเป็นการยืนยันหรือให้หลักประกันและเพิ่มความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภค ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดกฎ เกณฑ์ในการดำเนินงานเพื่อให้สอดคล้องกับหลักศาสนา สอด คล้องกับวัฒนธรรมคุณภาพ (Quality culture) และมุ่งคุณค่าด้านคุณภาพ (Quality value orientations) ซึ่งปัจจุบันมีความสำคัญอย่างมากในระบบธุรกิจ(Ruzevicius, 2012 อ้างใน อิศรา ศานติศาสน์,2558) เพราะเป็นการให้หลัก ประกันความถูกต้องทั้งหลักการศาสนาและหลักสากล ทั้งในด้านความบริสุทธิ์จากส่วนผสมที่เป็นสิ่งต้องห้าม และการรับประกันด้านสุขอนามัยและความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์นั้น และเป็นการรับรองที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจในอุตสาหกรรมอื่นๆอีกด้วย เช่น อุตสาหกรรมการขนส่ง (logistics) อุตสาหกรรมท่องเที่ยวและบริการ อุตสาหกรรมการเงินการธนาคาร และอื่นๆ ดัง นั้นการรับรองฮาลาลขององค์กรศาสนาหรือองค์กรของรัฐจึงมีความจำเป็นต่อระบบการบริโภคของมุสลิมผู้ศรัทธาในสังคมปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง (Wahbah al- Zuhyly. 1991,2:78)

ประเทศไทยมีสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา(Food and Drug Administration) หรือ อ ย. ซึ่งเป็นส่วนราชการในระดับกรม สังกัดกระทรวงสาธารณสุข มีหน้าที่ในการดำเนินงานด้านการตรวจสอบ ควบคุม ดูแล และคุ้มครองผู้บริโภค ปกป้องและคุ้มครองสุขภาพประชาชนจากการบริโภคผลิตภัณฑ์ต่างๆ ตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานและความปลอดภัยของอาหาร และมีหน้าที่ในการส่งเสริมพฤติกรรมการบริโภคที่ถูกต้องด้วยข้อมูลวิชาการ ที่มีหลักฐานเชื่อถือได้และมีความเหมาะสม เพื่อให้ประชาชนได้บริโภคผลิตภัณฑ์ที่ปลอดภัยและสมประโยชน์ซึ่งจะมีการตรวจสอบตั้งแต่ความเหมาะสมของสถานที่ตั้งและอาคารผลิต เครื่องมือเครื่องจักร และอุปกรณ์ในการผลิต การควบคุมกระบวนการผลิต การสุภาพิบาลโรงงานการบำรุงรักษาและทำ

ความสะอาด และบุคลากรการผลิต เพื่อให้เป็นไปตามเกณฑ์ วิธี การที่ดีในการผลิตอาหาร หรือ จี.ดี.พี. (Good Manufacturing Practice) นอกจากนั้น อ.ย.ยังควบคุมตรวจสอบในเรื่องของคุณภาพมาตรฐานของผลิตภัณฑ์ ภาชนะบรรจุและการแสดงข้อมูลบนฉลากว่าครบถ้วนไม่โอ้อวด หลอกลวง หรือทำให้ผู้บริโภคเข้าใจผิดในตัวผลิตภัณฑ์ หากการตรวจสอบปรากฏผลว่าผ่านตามเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้ก็จะได้รับเครื่องหมาย อ.ย. เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจของผู้บริโภคที่จะเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าว (สำนักงานศาลยุติธรรม, 111-126) แต่สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา หรือ อ.ย.มีระเบียบ หน้าที่ วิธีการ และขั้นตอนไม่ครอบคลุมการคุ้มครองผู้บริโภคด้านฮาลาลตามหลักศาสนาอิสลามอย่างแท้จริง

ปัจจุบันอาหารฮาลาล (Halal Food) ได้รับความสนใจจากผู้ผลิตอาหารจำนวนมากเพราะเล็งเห็นถึงจำนวนประชากรมุสลิมที่มีมากกว่า 2,000 ล้านคน (กระทรวงอุตสาหกรรม, 2557) ซึ่งเป็นตลาดที่ใหญ่และเติบโตอย่างต่อเนื่อง ด้วยปัจจัยหลายประการไม่ว่าจากการขยายตัวของประชากรมุสลิม หรือกระแสบริโภคนิยมของผู้บริโภคทั่วไปที่นิยมบริโภคผลิตภัณฑ์ฮาลาลกันมากขึ้น จึงเป็นโอกาสดีของประเทศไทยที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์ฮาลาลและขยายตลาดการส่งออกไปยังตลาดต่างๆทั่วโลกเพื่อนำรายได้เข้าสู่ประเทศ โดยเฉพาะตลาดของกลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียนที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิมมีอัตราการบริโภคสูง แต่ทั้งนี้ประเทศไทยต้องคำนึงและพัฒนาปัจจัยสำคัญทางความเชื่อ มั่นด้านฮาลาลของผลิตภัณฑ์ไทยโดยการควบคุมกระบวนการผลิตให้ถูกต้องตามบทบัญญัติศาสนาอิสลาม (กระทรวงอุตสาหกรรม, 2557) และปรับปรุงพัฒนาโครงสร้างทางกฎหมายที่กำหนดกฎหมายเกณฑ์ต่างๆในการบริหารจัดการกิจการฮาลาลทั้งระบบ เพราะประเทศไทยไม่มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกิจการฮาลาลโดยตรงที่ให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ในการควบคุมดูแล และลงโทษผู้ละเมิดด้านฮาลาล ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจและเพิ่มแรงจูงใจแก่ผู้บริโภคทุกกลุ่มทุกประเภท ถึงแม้ประเทศไทยจะมีการรับรองฮาลาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 หรือในสมัยของท่านจุฬาราชมนตรีถ้วน สุวรรณศาสตร์ (อิสรา ศานติศาสตร์, 2558) และมีพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ก็ตามก็ยังไม่ทำให้การดำเนินกิจการฮาลาลในประเทศไทยได้รับการพัฒนามากนักทั้งในเชิงระบบ ระเบียบ รวมทั้งด้านผลประโยชน์ที่ประเทศไทยควรได้รับจากรายได้ในการค้าขายผลิตภัณฑ์ฮาลาลในตลาดโลกเมื่อเทียบกับประเทศไทยเป็นประเทศส่งออกผลิตภัณฑ์อาหารในลำดับต้นๆของโลก ทั้งนี้เนื่องจากมาตรา 18 (9) และมาตรา 26 (13) ของพระราชบัญญัติดังกล่าวได้กำหนดให้คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (กอท.) และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด (กอก.) มีอำนาจออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลามเท่านั้นไม่ได้กล่าว ถึงกิจการฮาลาลโดยตรง ไม่ได้กำหนดอำนาจหน้าที่แก่องค์กรศาสนาหรือองค์กรของรัฐที่กำกับดูแลตรวจสอบและออกหนังสือรับรองฮาลาลอย่างแท้จริง ถึงแม้คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยจะออกระเบียบ ข้อ บังคับ และข้อกำหนดมาหลายฉบับเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องแล้วก็ตาม แต่ก็ยังมีข้อจำกัดในหลายประเด็น (สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย, 2558) ทำให้ผู้ประกอบการหรือผู้จำหน่ายบางรายหลอกลวงผู้บริโภคในรูปแบบต่างๆ เช่น มีการปลอมแปลงตราฮาลาลบนผลิตภัณฑ์ของตน หรือผู้ประกอบการไม่ปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ได้สัญญาไว้ในช่วงที่มีการตรวจสอบหรือผู้ประกอบการไม่ต่อสัญญาการรับรองฮาลาลหลังหมดสัญญาในขณะที่สายพานการผลิตและจำหน่ายในท้องตลาดยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องและยังมีการโฆษณาความเป็นฮาลาลของผลิตภัณฑ์ตนเองอยู่ ในขณะที่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ไม่ทราบข้อมูลในเรื่องดังกล่าว โดยที่ผู้กระทำผิดในรูปแบบต่างๆดังกล่าวไม่โดนลงโทษ หรือบางรายถูกลงโทษแต่เป็นเพียงโทษสถานเบาเท่านั้นส่งผลให้ผู้กระทำผิดไม่เกรงกลัวแต่อย่างใด

จากสภาพปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อผู้บริโภคมุสลิมที่อาจจะละเมิดหลัก การศาสนา
เนื่องจากบริโภคสิ่งทีคลุมเครือน่าสงสัย ซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามในอิสลาม ดังที่ท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวไว้ว่า
((ومن وقع في الشبهات فقد وقع في الحرام))

(أخرجه البخاري، 2008: 52 ومسلم، 2001 : 1599)

ความว่า“ผู้ใดตกไปอยู่ในสิ่งที่คลุมเครือน่าสงสัยแล้ว เท่ากับเขาได้ตกเข้าไปอยู่ในสิ่งฮารอม
(ต้องห้าม)แล้ว”

(บันทึกโดย al-Bukhārī, 2008:52 และ Muslim, 2001:

1599)

และยังสร้างความสับสนต่อผู้บริโภคทั่ว ไปทุกระดับทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ส่งผลเสียต่อ
ความศรัทธา ความเชื่อมั่นต่อกระบวนการตรวจสอบดังกล่าว นำมาซึ่งผล กระทบด้านสังคม เศรษฐกิจ
โดยเฉพาะการขยายตลาดการค้าและการลงทุนในธุรกิจฮาลาลที่กำลังเติบโตอย่างก้าวกระโดดในปัจจุบัน ตัด
โอกาสในการสร้างรายได้เข้าสู่ประเทศอย่างมหาศาล และเป็นต้นเหตุของปัญหาอื่นๆในสังคมอย่างต่อเนื่อง
สอดคล้องกับงานวิจัยของฐิติมา วงศ์จินดาเรื่อง“การวิเคราะห์ใช้คุณค่าอาหารฮาลาล” ซึ่งผู้วิจัยได้สำรวจข้อมูล
พฤติกรรมของผู้บริโภคอาหารฮาลาลและสำรวจผู้ประกอบการอาหารฮาลาลพบว่า ผู้บริโภคอาหารฮาลาลยัง
ขาดความเชื่อมั่นในเครื่องหมายฮาลาล ในขณะที่ผลการสำรวจผู้ประกอบการอาหารฮาลาล พบว่า ค่าใช้จ่าย
ในการได้มาซึ่งเครื่องหมายรับรองฮาลาลค่อนข้างสูง (ฐิติมา วงศ์จินดา: 2558) ถึงแม้จะมีหลายฝ่าย หลายภาค
ส่วนจากหลายองค์กรพยายามเรียกร้องและผลักดันให้มีการปรับปรุงพัฒนา หรือแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้องก็
ตาม อย่างเช่น คณะกรรมาธิการการคุ้มครองผู้บริโภค สภานิติบัญญัติแห่งชาติเคยกร่างพระราชบัญญัติการ
บริหารกิจการฮาลาล พ.ศ.... เพื่อออกกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านฮาลาลในประเทศไทยเป็นการเฉพาะ
แต่ร่างดังกล่าวก็ตกไปก่อนที่จะถูกนำเข้าสู่สภาเพื่อการพิจารณา (คณะกรรมการ สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพ
และการคุ้มครองผู้บริโภค 2554)

ดังนั้นประเทศไทยควรที่จะคุ้มครองผู้ บริโภคให้ครอบคลุมทุกด้าน และพัฒนาประเทศให้เป็นผู้นำใน
การส่งออกผลิตภัณฑ์ฮาลาล ขยายตลาดไปยังกลุ่มผู้บริโภคในตลาดโลกที่มีกำลังซื้อสูง และพัฒนาเศรษฐกิจ
เพื่อสร้างรายได้แก่ประเทศในด้านนี้ โดยการปรับปรุงและพัฒนาข้อบกพร่องที่ประเทศไทยมีอยู่ให้สมบูรณ์ เช่น
การพัฒนาปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการตรวจสอบ การรับรองฮาลาล เพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้
เกิดขึ้นต่อผู้บริโภคทุกภาคส่วน เพราะกฎหมายเป็นกลไกสำคัญที่มีผลต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ และเพื่อเป็น
การรองรับให้ผู้ปฏิบัติงานเกิดความสะดวก มีอำนาจ สามารถ ควบคุม ป้องกันการละเมิดหรือปลอมแปลง
เอกสารการรับรองฮาลาลแก่ผลิตภัณฑ์ต่างๆ เป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี สร้างความสะดวก สอดคล้องกับ
มาตรฐานสากล เป็นการเปิดโอกาสและเพิ่มขีดความสามารถแก่ผู้ประกอบการในการแข่งขันการผลิตและ
ส่งออกผลิตภัณฑ์ฮาลาล นำรายได้เข้าสู่ประเทศ สร้างความเจริญ มั่นคงและมั่งคั่งแก่ประเทศชาติและ
ประชาชนอย่างทั่วถึงต่อไป ประกอบกับเพื่อสนับสนุนส่งเสริมการคุ้มครองผู้บริโภคด้านฮาลาลแก่มุสลิมและ
ผู้บริโภคทั่วไปที่ต้องการบริโภคผลิตภัณฑ์ฮาลาล สะอาดปลอดภัยรวมทั้งมีคุณประโยชน์ต่อร่างกายและจิตใจ

โดยวิธีออกพระราชบัญญัติว่าด้วยกิจการฮาลาลโดยตรง เช่นเดียวกับพระราชบัญญัติว่าด้วยกิจการฮัจญ์ หรือพระราชบัญญัติธนาคารอิสลามแห่งประเทศไทย แม้จะเป็นวิธีการที่ยุ่งยากแต่ก็เป็นสิ่งที่สามารถให้หลักประกันแก่ผู้ปฏิบัติหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย อีกทั้งยังเป็นการสร้างความมั่นคงแก่องค์กรและสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภคทุกกลุ่มทุกประเภท

อภิปรายผล

จากการศึกษาความจำเป็นในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย พบว่า อิสลามบัญญัติให้มนุษย์อุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันบนพื้นฐานของความเป็นฮาลาล ในขณะที่วัฒนธรรมการอุปโภคและบริโภคของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันมีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไป กระบวนการผลิตมีความสลับซับซ้อน ครอบคลุมเครื่องประกอบกับวัตถุดิบที่ใช้ในกระบวนการ การผลิตก็มีความหลากหลาย ซึ่งทั้งหมดล้วนส่งผลกระทบต่อความเสี่ยงที่มุสลิมผู้ศรัทธาจะตกไปอยู่ในวังวนของการอุปโภคบริโภคสิ่งที่ไม่ฮาลาล หรือหะรอม(ต้องห้าม)ตามบทบัญญัติอิสลาม ดัง ที่พระองค์อัลลอฮ์ได้ตรัสไว้ในอัลกุรอานว่า

﴿وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ﴾

(الاعراف : 157)

ความว่า“และจะอนุมัติให้แก่พวกเขาซึ่งสิ่งดี ๆ ทั้งหมด และจะให้เป็นที่ต้องห้ามแก่พวกเขา ซึ่งสิ่งที่เลวทั้งหลาย”

(อัลอะอรอฟ: 157)

และท่านเราะสูลุลลอฮ์ ﷺ กล่าวไว้ว่า

((إن الحلال بَيْنَ والحرام بَيْنَ ، وبينهما أمور مشبهات لا يعلمهن كثير من الناس ، فمن اتقى الشبهات فقد استبرأ لدينه وعرضه ، ومن وقع في الشبهات فقد وقع في الحرام))

(أخرجه البخاري، 2008: 52 ومسلم، 2001 : 1599)

ความว่า “แท้จริงสิ่งที่ฮาลาล(อนุญาต) นั้นชัดเจน และสิ่งที่หะรอม (ต้องห้าม) นั้นก็ชัดเจน แต่ในระหว่างทั้งสองนั้น มีหลายอย่างที่คุณคนส่วนใหญ่มองข้ามไม่ทราบว่าเป็นสิ่งที่ฮาลาลหรือ หะรอม ฉะนั้นผู้ใดที่กลัวว่าตนเองจะตกไปอยู่ในสิ่งที่คลุมเครือน่าสงสัย ก็จงหลีกเลี่ยงเพื่อป้องกันศาสนาของตน และศักดิ์ศรีของตน และผู้ใดตกไปอยู่ในสิ่งที่คลุมเครือน่าสงสัยแล้ว เท่ากับเขาได้ตกไปอยู่ในสิ่งหะรอม (ต้องห้าม) แล้ว

(บันทึกโดย al-Bukhārī, 2008:52 และ Muslim, 2001: 1599)

ดังนั้นจะเห็นว่าพัฒนาการของการผลิตและการให้บริการในสังคมปัจจุบันมีความสลับ ซับซ้อนในด้านต่างๆอาจสร้างความสับสน คลุมเครือและน่าสงสัยในความเป็นฮาลาลของผลิต ภัณฑ์บางชนิดได้ จึงทำให้วิถีการบริโภคของมุสลิมเกิดความไม่สะดวกท่ามกลางสังคมที่มีการเคลื่อนไหวกับกิจกรรมต่างๆในแต่ละวัน การรับรองมาตรฐานฮาลาล (Halal certification) ขององค์กรศาสนาเป็นกระบวนการรับรองมาตรฐานประเภทหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ในการดำเนินงานเพื่อให้สอดคล้องกับหลักศาสนาอิสลาม สอดคล้องกับวัฒนธรรมคุณภาพ (Quality culture) และมุ่งคุณค่าด้านคุณภาพ (Quality value orientations) เป็นสิ่งจำเป็นที่ถูกกำหนดขึ้นในสังคม ซึ่งปัจจุบันมีความสำคัญอย่างมากในระบบธุรกิจ โดยสะท้อนให้เห็นผ่านกฎเกณฑ์และเงื่อนไขการควบคุมมาตรฐานและจริยธรรมทางศาสนาของผลิตภัณฑ์ฮาลาล (Ruzevicius, 2012 อ้างในอิสรา ศานติศาสน์,2558)

ปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีการหลอกลวง ละเมิดสิทธิผู้บริโภคด้านฮาลาลในรูปแบบต่างๆของผู้ประกอบการสร้างความกังวลแก่ผู้บริโภคอย่างมาก ส่งผลกระทบถึงความเชื่อมั่นต่อองค์กรที่กำกับดูแล ตลอดจนถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสอดคล้องกับฐิตีมา วงศ์จินดา (2558) ที่กล่าวว่า ผู้บริโภคอาหารฮาลาลยังขาดความเชื่อ มั่นในเครื่องหมายฮาลาลของไทย ในขณะที่ผลการสำรวจผู้ประกอบการอาหารฮาลาล พบว่าค่าใช้จ่ายในการได้มาเครื่องหมายรับรองฮาลาล ค่อนข้างสูง (ฐิตีมา วงศ์จินดา: 2558)

ปัจจุบันตลาดฮาลาลเป็นตลาดที่ใหญ่และขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งในกลุ่มประชากรมุสลิมที่กระจายตัวอยู่ทั่วโลกมากกว่า 2,000 ล้านคน (กระทรวงอุตสาหกรรม,2557) และในกลุ่มผู้ที่นิยมบริโภคผลิตภัณฑ์ฮาลาลด้วยเหตุผลต่างๆ พื้นที่ทางตลาดเหล่านี้ถือเป็นโอกาสทองของประเทศไทยจะชิงความได้เปรียบทางการตลาดโดยการส่งออกผลิตภัณฑ์ฮาลาล เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่อยู่ในลำดับต้นๆของผู้ส่งออกผลิตภัณฑ์อาหารไปยังตลาดโลก ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบาย “ครัวไทยสู่ครัวโลก” กระบวนการตรวจรับรองฮาลาลต่อผลิตภัณฑ์ต่างๆขององค์กรศาสนาอิสลามเป็นกระบวนการที่ให้หลักประกันถึงความถูกต้องหรือฮาลาลตามหลักศาสนาและหลักสากล เป็นสิ่งที่มีความเหมาะสมและมีความจำเป็นในสังคมปัจจุบันอย่างมากเพื่อสร้างความมั่นใจและเพิ่มแรงจูงใจแก่ผู้บริโภคในตลาดโลก

ประเทศไทยมีการตรวจและรับรองฮาลาลแก่ผลิตภัณฑ์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2492 โดยท่านจุฬาราชมนตรีถ้วน สุวรรณศาสตร์ ต่อมาในสมัยของท่านจุฬาราชมนตรีประเสริฐ มะหะหมัดได้มีการปฏิรูปกระบวนการตรวจรับรองฮาลาล โดยการโอนอำนาจการตรวจรับรองฮาลาลไปเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย และในปี พ.ศ.2540 ประเทศไทยได้ตราพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ.2540 ขึ้นเพื่อใช้ในการบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศ แต่พระราช บัญญัตินี้ดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงกิจการฮาลาลโดยตรง เพียงแต่ในหมวดที่ 3 มาตรา 18 (9) ที่ได้กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย โดยให้มีอำนาจออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลาม และในหมวดที่ 4 มาตรา 26 (13) กล่าว ถึงอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด โดยให้มีอำนาจออกประกาศและให้คำรับรองเกี่ยวกับกิจการศาสนาอิสลามในจังหวัด ซึ่งทั้งสองมาตรานี้ได้กล่าวไว้เพียงคำว่า “กิจการศาสนาอิสลาม” เท่านั้นไม่ได้ระบุถึงกิจการ ฮาลาลโดยตรง จึงทำให้ความสำคัญของกิจการฮาลาลในประเทศไทยได้รับความไว้วางใจน้อยลง ผู้บริโภคในตลาดโลกขาดความเชื่อมั่นในกระบวนการตรวจสอบและรับรองฮาลาลของประเทศไทย ส่งผลกระทบต่อการส่งออกและการขยายตลาดไปยังประเทศมุสลิมทั่วโลก

จึงถือเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วนที่ประเทศไทยควรพัฒนาโครงสร้างทางกฎหมายที่กำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆในการบริหารกิจการฮาลาลทั้งระบบเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในความเป็นฮาลาลของผลิตภัณฑ์ไทยต่อผู้บริโภค และเพื่อขยายตลาดการส่งออกผลิตภัณฑ์ฮาลาลของไทยไปยังตลาดต่างๆทั่วโลก

สรุป

จากการศึกษาวิจัยความจำเป็นในการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทยเห็นว่า ประเทศไทยควรปรับปรุงและพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น

- 1) เพื่อให้ประเทศไทยมีกฎหมายว่าด้วยฮาลาลโดยตรง เช่น พระราชบัญญัติว่าด้วยกิจการฮาลาลในประเทศไทย หรืออื่นๆ
- 2) เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้มุสลิมทั้งในและต่างประเทศได้รับความสะดวกในการอุปโภคและบริโภคผลิตภัณฑ์ที่ฮาลาลตามเจตนารมณ์ของศาสนาอิสลาม
- 3) เพื่อให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมีอำนาจหน้าที่อย่างชัดเจนสามารถควบคุม ป้องกันการละเมิดสิทธิด้านฮาลาลแก่ผู้บริโภคอย่างมีประสิทธิภาพ
- 4) เพื่อลดความคลุมเครือน่าสงสัย และเพิ่มความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภคในตลาดโลกจนสามารถขยายตลาดใหม่ๆด้านฮาลาลอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะวิจัย

1. ควรศึกษาผลกระทบจากการพัฒนากฎหมายว่าด้วยฮาลาลในประเทศไทย
2. ควรศึกษาวิธีการในการพัฒนาตลาดฮาลาลในประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

- การุณ ภูใหญ่ 2551.ประเทศไทยกับการผลิตอาหารฮาลาล ในสถาบันมาตรฐานฮาลาลแห่งประเทศไทย.
คู่มือแนะนำฮาลาล หารอม.กรุงเทพมหานคร สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหาร
คทาฐ เลาะหมุด และอับดุลเลาะ วาริศรี, 2557 มุมมองด้านฮาลาลในการเปิดตลาด AECเอกสาร
ประกอบโครงการสัมมนา โดยกองความร่วมมือด้านการปศุสัตว์ระหว่างประเทศ กรมปศุสัตว์
กรุงเทพฯ.
- ฐิติมา วงศ์จินดา และคณะ 2015“การวิเคราะห์โซ่คุณค่าอาหารฮาลาล” (Value Chain Analysis of Halal
Food)
- ปกรณ ปรียากร. 2555. การพัฒนามาตรฐานฮาลาลสำหรับร้านอาหารขนาดกลางเพื่อรองรับการ
ท่องเที่ยว. กรมพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยว และกีฬา
- ปกรณ ปรียากร. 2556. การสรรค์สร้างเครือข่ายร้านอาหารที่ได้รับการรับรองฮาลาลของกรมการ
ท่องเที่ยว. กรมพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา
- สาริกา คำสุวรรณ, 2553 รายงานการวิจัยเรื่องภาพลักษณ์อาหารฮาลาลไทยในกลุ่ม ผู้บริ โ ภ ค มุ ส ลิ ม
ตะวันออกกลาง ศูนย์นโยบายเพื่อการพัฒนา คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพฯ
- สำนักงานศาลยุติธรรม ศูนย์วิทยบริการศาลยุติธรรม รวมกฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค
- สำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย. 2558. ระเบียบคณะ กรรมการกลางอิสลามแห่ง
ประเทศไทยว่าด้วยการบริหารกิจการฮาลาล 2558
- สมยศ หวังอับดุลเลาะ 2557 บทความวิจัยการพัฒนาทักษะการเลือกบริโภคอาหารฮาลาลของชาวมุสลิม
ในกรุงเทพมหานคร.
- สมาคมศิษย์เก่าอาหรับ.1419, พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, มาดีนะฮฺ ศูนย์กษัตริย์
พะฮัดเพื่อการพิมพ์อัลกุรอาน
- นุชนเตร จักรกลม, 2558 แนวโน้มกลยุทธ์การตลาดพร้อมรับมือธุรกิจอุตสาหกรรมอาหารไทยสู่AEC
อุตสาหกรรมสาร ฉบับเดือนมีนาคม-เมษายน 2558.
- อิศรา ศานติศาสน์ 2558 รายงานวิจัยเรื่องทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมฮาลาลไทยในอาเซียน
ศูนย์นโยบายโลกมุสลิม คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- Al-Hapiz al-munsiri, แปลโดย บรรจง ปินกาชัน, 2558 Sahea Muslim บริษัทออฟ เซ็ท จำกัด
กรุงเทพมหานคร
- Al-Qurthubi Muhammad bin Ahmad al-Ansary.1993,al-Jamea al-Ahkam al-Quran,Dar al-
Fikry,Labanon.
- Al-Qaradawī Yusuf al- Qardhawī. 2013.Halal Haram Fi al-Islam
- M. Abdul Mannan แปลโดย บรรจง ปินกาชัน ,2550 เศรษฐศาสตร์อิสลาม สำนักพิมพ์อิสลามิกอะเคเดมี
กรุงเทพมหานคร.

Muhammad Bakir Ismail, 1990, *al-Fiqh al- Wāhi*, Egypt Dar al-Mannar.

Muhammad Muhsin Khan, แปลโดย บรรจง บินกาซัน, 2560 Sahea al-Bukhāriy บริษัท
ออฟ เซ็ท จำกัด กรุงเทพมหานคร

Wahbah al- Zuhayli, 1991, *Al-Thafsir al- Munier* Bairut Libanon. Dar al-Fiqri al- Muassasah
(<https://www.baanjomayut.com/library/law/19.html> สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2560)